

Wir bauen und bauen

De Organisation Todt op Walcheren (deel 2)

Kampen

Het OT-kader en de leiding van de diverse bouwondernemingen zaten meestal gerieflijk in een woning. Voor de werkers in het veld, zoals betonstorters, grondwerkers en ijzervlechters, was de huisvesting minder riant. Zij werden ondergebracht in Lager (kampen). In een overzicht uit november 1943 vinden we op Walcheren elf Lager met namen van Duitse steden. Zo kende Middelburg Lager Stuttgart, Dishoek Des-sau, Koudekerke Emden en Valkenisse Jena. Het Lager was meestal een barakkenkamp (Zoutelande). Soms was het in een school gevestigd (Middelburg, Veere). Aan het hoofd stond een Duitse Lagerführer, geassisteerd door een Hilfslagerführer. Verder had men een kantinebeheerder, een kok en hulpkrachten zoals aardappelschilsters. Op 24 november 1943 waren in Lager Danzig (Zoutelande) naast de leiding elf mannen en zeven vrouwen werkzaam.

Het strafdok

Het Nederlandse OT-personeel was niet altijd even betrouwbaar. Het nam wel eens de benen of keerde niet terug van verlof. Om dit gedrag de kop in te drukken, nam de OT in overleg met de Beauftragte voor Zeeland maatregelen. Bij wegblijven van de werkplek ging een opsporingsbericht uit naar de Feldgendarmarie (Duitse militaire politie), die de desbetreffende persoon moest opsporen en naar de werkplek terug moest brengen. Een eventueel met een ander bedrijf afgesloten arbeidsovereenkomst werd niet erkend en in geval van ziekte moest een Duitse vertrouwensarts of militaire dokter de patiënt onderzoeken. Deserteurs gingen naar een speciaal

kamp. In Souburg werd eind 1943 een strafdok opgericht dat de nazi's eufemistisch Erziehungslager (opvoedingskamp) noemden. Gemarteld werd er niet, maar de omstandigheden waren slecht en daarover kwamen klachten naar buiten. Naar aanleiding daarvan bezocht Frontführer Schneider in februari 1944 het kamp en bracht rapport uit aan de Rijkscommissaris. Er was geklaagd over wandluizen, maar desgevraagd ontkenden de bewoners die ooit gezien te hebben. Het was ook onwaarschijnlijk, want het kamp was in januari nieuw gebouwd en na een melding over luizen gedesinfecteerd. Het konden kleeerluizen zijn, want de gevangenen hadden geen schoon ondergoed gekregen. Vanuit de gevangenis in Middelburg werd daar toen voor gezorgd, evenals voor zeep. Nederlandse gerechtelijke autoriteiten controleerden ook op netheid en eten. Problemen rond de verdeling van aardappelen werden opgelost door extra aankopen. De gevangenen kregen trouwens – zo bevoelden de Duitsers – hetzelfde voedsel als de vrije Nederlandse arbeiders... De inzet van de gevangenen liet veel te wensen over; het Nederlandse bewakingspersoneel kreeg dan ook de opdracht de gevangenen beter te laten presteren. De Nederlandse autoriteiten waren van mening dat zij, ongeacht hun prestatie, de arbeidsuren betaald moesten krijgen. Daar ging de OT niet mee akkoord, omdat dan Nederlandse arbeiders die vrijwillig aan de kust werkten, benadeeld zouden worden. De OT werkte langs de hele kust met prestatiebeloning. Wie zijn werk behoorlijk uitvoerde, kwam ver boven het standaardloon uit. De gevangenen haalden maar 30 tot

40 procent van dat standaardloon. Toch deed de OT een concessie: de gevangenen kregen prestatieloon naar loonklasse III, waarbij werd uitgegaan van een uurloon van 48 cent. Van dat loon werd 4 cent door Schneider & Klippel ingehouden, waarvoor extra aardappelen en sigaretten werden gekocht.

menten. In mei 1944 rezen nieuwe problemen over de beloning. Schneider & Klippel wilde toen weten naar welke loonklasse – I, II of III – betaling moest plaatsvinden. Normaal gesproken was dat III, maar speelde de woonplaats soms een rol? De OT-leiding was duidelijk: Nederlandse gevangenen moesten zonder uitzondering

De Loskade in Middelburg, waar in de oorlogsjaren de OT-staf was gevestigd. (Foto Zeeuwse Bibliotheek/Beeldbank Zeeland)

Met betrekking tot de lonen waren trouwens al meer problemen aan de orde geweest. In december 1943 informeerde Schneider & Klippel of betaling à raison van 48 uur per week ook voor de bewoners van het Erziehungslager gold. De OT-leiding stelde zich toen op het standpunt dat de feitelijk gewerkte uren moesten worden betaald maar geen overige emolu-

volgens klasse III worden uitbetaald. Tijdens hun bezoek constateerden de Nederlandse autoriteiten dat er voldoende wasgelegenheden waren. Om te baden gingen men groepsgewijs naar het Middelburgse Huis van Bewaring.

Op 10 juni 1944 eiste het Rijkscommissariaat de gevangenen op. Zij waren nodig voor belangrijke werkzaamheden in de oorlogsindustrie. Kamp Souburg moest ontruimd worden en de gevangenen moesten binnen tien dagen ter beschikking staan. De ontruiming verliep chaotisch. In de

nacht van 10 juni drongen zwaarbewapende en beschonken OT-leden het kamp binnen. Onder het dreigen met “eine grosse Katastrophe” dwongen zij de gevangenen zich binnen tien minuten gereed te maken voor vertrek. Twee Nederlandse gevangenebewaarders die probeerden zich over hen te ontfemen, werden door OT-leden bedreigd. Met alleen een stuk brood en een deken werd de groep onder vloeken en tieren naar Middelburg gebracht. Een der Nederlandse begeleiders probeerde daar de directeur van het Huis van Bewaring te waarschuwen, maar werd met een wapen bedreigd. Te voet ging men door naar Goes. Daar verscheen de Frontführer, die de Truppenführer verving. In Goes werden de gevangenen in een trein gezet die hen naar Krabbendijke vervoerde, waar in een conservenfabriek werd overnacht. Uiteindelijk kwam de groep in Breda terecht en werd daar ondergebracht in de gevangenis. Wat daarna gebeurde is onduidelijk. Vermoedelijk is een deel van de groep teruggebracht naar Souburg en werden de overige mensen over andere gevangenissen verdeeld.

Transportmiddelen/bouwmachines

Voor het transport van zand, cement en grind van de Loskade in Middelburg naar de kust werd gebruik gemaakt van een smalspoor over het tracé van de eind 1937 opgeheven stoomtramverbinding naar Westkapelle en Domburg (in de volksmond het zandtreintje genoemd). Een soortgelijk spoor liep van de haven van Veere in de richting van Vrouwenpolder. Voor transport van de losplaatsen naar de bouwplaatsen beschikte de OT over de nodige vrachtauto's. Op 25 mei 1942 stonden aan de OT-Kolonne Vlissingen 27 niet

nader gespecificeerde voertuigen ter beschikking, op 12 november 1942 had de Kolonne Middelburg (Middelburg, Souburg en Vlissingen) 66 voertuigen.

De MBA-Fabrieken voor Spoorwegmaterieel te Amsterdam verhuurden o.a. aan Schneider & Klippel apparatuur voor hun bouwplaatsen in Souburg en Vlissingen. Over de huur waren afspraken gemaakt met de Preisprüfungsstelle in Deventer. Omdat de OT-Walcheren onder de OBL België viel, weigerde die de in Holland vastgestelde huurbedragen te betalen. De kwestie werd voorgelegd aan de General Kommissar für Finanz und Wirtschaft. Die merkte op dat de gebiedsindeling van de OT een interne kwestie was, maar dat bij grensoverschrijding huur- en prijsbepalingen van het leverende land golden. De OT-België moest dus de in Nederland overeengekomen huur betalen.

Welzijnszorg

Voor de ontspanning van kader en arbeiders werden door het Deutsche Arbeits Front gezelschappen gecontracteerd. Later werd door de OT een eigen Frontarbeiter-toneel opgericht. Uiteraard werden nazi-gebeurtenissen herdacht. Naar aanleiding van Heldengedenktag werd op 7 november 1943 in het Wehrmachtheim te Middelburg een bijeenkomst georganiseerd, waarbij OT-personeel aanwezig was. Beauftragte Münzer hield een redevoering. Het slotwoord met een groet aan de Führer werd uitgesproken door generaal-majoor Bässler van de Luftwaffe.

Op 8 december was er in hetzelfde huis een voorstelling van Kraft durch Freude. Voor de verjaardag van de machtsovername door Hitler in 1933 vond op 30 januari 1944 een herdenking plaats waaraan door

het OT-personeel werd deelgenomen. Soms werd de leiding van de Walcherse OT door Beaufragte Münzer uitgenodigd voor zijn huisconcerten op Der Boede. Het hoogtepunt van de festiviteiten was de kerstviering. Op 18 december 1943 werd die voor het voltallige OT-personeel in het Lager Souburg gehouden. Er was volop te eten en gratis bier, sterkedrank en wijn. De Wehrmacht was vertegenwoordigd door een aantal officieren. Na een korte toespraak traden De Tien Muskietiers op, een groep soldaten die veel succes had. De Kerstman had voor enkele verdienstelijke frontarbeiders een verrassing, die grote hilariteit opleverde. Het feest, dat om zes uur was begonnen, eindigde rond middernacht in goede sfeer...

De zondag daarop werd het nog eens dunnetjes overgedaan. In alle Lager werden gezamenlijke kerstvieringen gehouden, die vrijwel allemaal door de OT-leiding werden bezocht. Die leidinggevende sprak met de bewoners en hield korte peptoespraken. De mannen werden bedankt voor hun inzet en opgeroepen zich in het nieuwe jaar met nog grotere energie in te zetten voor het welzijn van alle Europeanen...

De Nederlandse arbeiders kregen een pakje met 500 gram pepernoten, 200 gram koek, 125 gram zoetigheid (drop) en 20 sigaretten. Verder kregen ze rijkelijk te eten en was er rumpunch.

De Duitse OT'ers kregen – verschil moest er zijn – behalve hun kerstpakket nog 500 gram peperkoek, 200 gram Lebkuchen, 125 gram drop en een kwartliter rum.

Omgekeerd werd door de op Walcheren werkzame bedrijven aan welzijnswerk gedaan door giften aan Winterhulp, een naziliefdadigheidsinstelling. Daarvoor werd maandelijks onder het Duitse personeel

een inzameling gehouden. Eind november 1942 meldde de Bauleitung Middelburg dat voor Winterhulp f 1.350,- en RM 200,- was ingezameld.

Hoewel aan ontspanning het nodige werd gedaan, bleek dat toch niet voldoende. Wehrmacht- en OT-leden gingen voor vertier nog wel eens naar Amsterdam. Dat werd schijnbaar té gek, want in september 1943 kondigde de Wehrmachtbevelhebber een reisverbod naar Amsterdam af. Ook dienstreizen moesten tot het uiterste worden beperkt. Het reisverbod gold ook voor de OT.

Oorlogshandelingen/-verliezen

Hoewel de OT niet tot de Wehrmacht behoorde, kwam zij door de aard en plaats van inzet wel onder schot te liggen. De OT-Lager waren niet direct doelwit van de geallieerden maar werden soms wel geraakt, waarbij doden en gewonden vielen. Al op 1 juni 1942 was het in Vlissingen letterlijk en figuurlijk goed raak. Het OT-Lager werd door bommen getroffen en zes WA-Schutzmänner lieten het leven. De ravage was groot, negentig mannen kwamen zonder huisvesting te zitten. De keuken kon niet meer worden gebruikt en de inventaris van vier slaapzalen was verwoest. Voedsel was door glas en puin niet meer voor consumptie geschikt. De Bauleitung zette bij het opruimen honderd man in en werd daarbij geholpen door de Wehrmacht. De dakloze werklieden werden in scholen in Souburg ondergebracht.

De uitvaart van de slachtoffers was één grote manifestatie van de bezetter en zijn sympathisanten. De lijkkasten stonden opgebaard voor het monument van De Ruyter op de boulevard in Vlissingen, waar zich een groot gezelschap had verzameld.

De Frontführer van de OT sprak in bloemrijk nazi-jargon en dankte de slachtoffers namens Groot-Duitsland. Aan het einde van de plechtigheid speelde een Duitse militaire kapel, waarna de lichamen naar hun woonplaats werden overgebracht. Daarbij deed zich een incident voor. Een der slachtoffers kwam uit Hulst, waar een rooms-katholiek begrafenisritueel moest plaatsvinden. De plaatselijke geestelijke weigerde echter zijn medewerking, waarna in allerijl een vervanger gezocht moest worden. Die werd gevonden in de persoon van een Duitse legeraalmoezenier die de gebruikelijke handelingen verrichtte, waarna het stoffelijk overschot werd begraven. Op 17 november 1942 werd het Lager Souburg beschoten en werden enkele OT'ers gewond. Op 6 december maakte de OT zelfs krijgsgevangenen! Omstreeks het middaguur vloog een aantal Engelse bommenwerpers over Walcheren. Even later kreeg de leider van Lager VI (Oranjezon) bericht dat op ongeveer 1,7 km van het kamp een vliegtuig was neergekomen. Samen met twee andere OT'ers ging hij eropaf en trof drie Engelsen aan waarvan er twee gewond waren. Hij gaf enkele inmiddels aangekomen soldaten opdracht het toestel en het kaartmateriaal dat zich daarin bevond te bewaken en ging terug naar het kamp. Daar aangekomen trof hij nog een gewonde Engelsman aan. De kampleider liet de Wehrmacht waarschuwen en bracht de gevangene – na behandeling door een dokter – naar het ziekenhuis in Middelburg.

Op 24 juni 1943 om kwart voor negen 's morgens was een aantal arbeiders aan het werk op de losplaats van Schneider & Klipfel aan de Koningsweg in Vlissingen. Plotse-ling verschenen enkele bommenwer-

pers, die bommen lieten vallen; er vielen zes doden en enkele gewonden.

De 15de augustus 1943 is ook een zwarte dag geworden. Lager Oud Station in Vlissingen werd door bommen zwaar beschadigd en de schil- en wasruimte kreeg een voltreffer. Het Lager was zo zwaar getroffen, dat het niet langer bruikbaar was. Van-

Het Groenewoud in Vlissingen, verwoeste huishoudschool na een bombardement. (Foto Zeeuwse Bibliotheek/Beeldbank Zeeland)

wege het weekend waren de meeste arbeiders met verlof, waardoor slechts enkele slachtoffers vielen: een WA-Schutzmann en drie arbeiders. Een arbeider kwam onder het puin terecht, maar wist zich – zwaargewond aan zijn arm – te bevrijden. Lijkkistenfabriek Goedbloed uit Middelburg kreeg opdracht een kist te leveren en het

lichaam van de WA-man naar het station Middelburg te vervoeren. De kosten ad f 52,- werden bij de OT in rekening gebracht. Vanuit Middelburg werd het stoffelijk overschot naar Helmond vervoerd. Daar herhaalde zich de geschiedenis. De plaatselijke WA verzocht de pastoor om medewerking, maar – net als in Hulst –

Middelburg. De school aan de Verwerijstraat was OT-lager. (Foto Zeeuwse Bibliotheek/Beeldbank Zeeland)

weigerde deze en weer moest een Duitse geestelijke voor de begrafenis worden opgetrommeld.

De weduwe werd overigens niet in de steek gelaten. Minstens zes instanties hadden bemoeienis met haar: OT, NSB, NSDAP, Sociale Zaken Helmond, de Duitse Krankenkasse en de Rijksverzekeringsbank. De zorg voor de weduwe had

natuurlijk te maken met het feit dat haar man lid van NSB en WA was geweest. In andere gevallen liet de OT bij de schadevergoeding wel eens steken vallen. Eind 1943 was de schadevergoeding van de op 1 juni 1942 getroffen arbeiders nog steeds niet geregeld.

Maatregelen tegen luchtgevaar

In februari 1944 werden de maatregelen tegen luchtgevaar onder de loep genomen. De situatie was niet om over naar huis te schrijven. In vrijwel alle kampen werden tekortkomingen geconstateerd, variërend van het ontbreken van elke vorm van luchtbescherming tot gebrek aan bluswater en zand. In een aantal gevallen was er te weinig of defecte blusapparatuur, soms waren er onvoldoende schuilkelders en schuilloopgraven. Bestaande schuilkelders hadden maar één in- en uitgang, sommige schuilloopgraven moesten voortdurend droog worden gehouden. Kortom, er moest nog heel wat aan de beveiliging worden verbeterd. Alleen de camouflage van de kampen kreeg een positieve beoordeling. Aanbevolen werd het aantal bunkers en loopgraven uit te breiden en nieuw te bouwen bunkers van twee in-/uitgangen te voorzien. De kampeleiding moest geschoold worden in de bediening van blusapparaten en toezien op de opstelling en de bedrijfszekerheid.

Op weg naar het einde

Medio januari 1944 werd kamp Jena in Valkenisse opgeheven. Wellicht was dit een aanwijzing dat de OT haar werkzaamheden op Walcheren begon af te bouwen. Begin mei 1944 gingen zeventig Vlaamse arbeiders naar Leuven. Ook de aanvoer van materialen werd moeilijker omdat

scheper en treinen steeds vaker door geallieerde vliegtuigen werden aangevallen. Tijdens de invasie in Normandië op 6 juni 1944 was de OT nog steeds op Walcheren aanwezig. Wel werden vrij kort daarna enkele kampen samengevoegd: het personeel van Veere ging naar Middelburg, Souburg nam Dishoek over en de arbeiders van Domburg, Oranjezon en Zoutelande gingen naar Westkapelle. Omdat sommige arbeiders verder van hun werkplek werden ondergebracht, werden zij met autobussen en vrachtauto's naar hun werk vervoerd. In deze rommelige periode liet een groot aantal OT-arbeiders het werk in de steek; ze doken onder of gingen via het arbeidsbureau voor de Wehrmacht werken. De OT pikte dat niet en verstreekte lijsten met namen van gedroste arbeiders aan het arbeidsbureau. Dat moest de bewuste arbeiders dwingen weer voor de OT aan de slag te gaan.

In juli werd nog gewerkt aan een bunker op het vliegveld Vlissingen, op de 24ste vertrokken 15 Duitse en 67 Nederlandse OT'ers voor assistentie naar Kortrijk. We mogen aannemen dat de OT in augustus Walcheren heeft verlaten. Bouwbedrijf Hodam vernietigde na Dolle Dinsdag de Walcherse administratie, misschien wel in de eerste plaats om activiteiten van collaborateurs onzichtbaar te maken. Op 7 november 1944 werd de Aussenstelle Middelburg officieel geschraapt. Aan enkele jaren verwoede bouwactiviteit was een einde gekomen.

Slot

Ongeveer twee jaar was de OT op Walcheren gestationeerd. In die periode wist zij het eiland tot een fort om te bouwen, een prestatie die de geallieerden bij de bevrij-

ding van het eiland de nodige hoofdbreken heeft gekost. In een poging de verdedigingswerken uit te schakelen, werden de dijken gebombardeerd en kwam een groot deel van Walcheren onder water te staan. Het breken van de Duitse weerstand werd echter maar gedeeltelijk bereikt. De bunkers in de duinen bleven grotendeels intact en hebben bij de strijd om Walcheren een belangrijke rol gespeeld.

Met betrekking tot het menselijke aspect kan worden opgemerkt dat de OT bij het rekruteren van arbeidskrachten niet kieskeurig optrad: veel arbeiders werden onder dwang tewerkgesteld. Gedwongen of vrijwillig, iedereen liep risico slachtoffer te worden van een bedrijfsongeval of oorlogshandelingen. Een voordeel van werken bij de OT op Walcheren was wel, dat men aanvankelijk niet naar Duitsland werd uitgezonden.

Objectief bezien heeft de OT op Walcheren een prestatie van formaat geleverd, zeker gelet op de oorlogsomstandigheden, de aanvoer van materialen en de niet altijd gemotiveerde arbeidskrachten.

Vergeleken met andere Duitse organen zoals de Ordnungspolizei, de Sicherheitsdienst en de Wehrmacht, behoorde de OT tot het mindere kwaad. Zij heeft haar capaciteiten, mensen en materieel echter ingezet voor de verdediging van een foute ideologie...

Jules Braat

Bronnen

– Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam: *Archief Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*; *Archief Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz*; *Archief Generalkommissariat für Finanz und*

Wirtschaft; Archief Beauftragten des Reichskommissars; Archief Organisation Todt;
– ‘De Zeeuwse Stroom’, juni 1942;
– ‘Volk en Vaderland’, juni 1942;
– ‘De Zwarte Soldaat’, september 1943;
– Nationaal Archief, Den Haag: Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, dossiers 51009, 51937, 71335, 95125.

Literatuur

– ‘De Arbeidskameraad, Weekblad voor de Vlaamsche Arbeiders bij de O.T.’;
– Klaus Böhm, ‘Die Organisation Todt im Einsatz 1939-1945’;
– L.W. de Bree, G. van der Ham, ‘Zeeland 1940-1945’;

– J.C.P. Bremmers, ‘Duitse bunkers op Walcheren’;
– Rudi Rolf, ‘Bunkers in Nederland’;
– H. Sakkers, H. Houterman, ‘Atlantikwall in Zeeland en Vlaanderen’;
– J. Schinkel, ‘Van onderaf bekeken’;
– Franz W. Seidler, ‘Die Organisation Todt, Bauen für Staat und Wehrmacht’;
– Hedwig Singer, ‘Entwicklung und Einsatz der Organisation Todt’;
– Kurt Wiendieck, ‘Aufbau und Organisation der O.T. in den Niederlanden’;
– J. de Wolf, ‘Gegevens over de Atlantikwall in Nederland en de Organisatie Todt’.

Van veel nut voor de stad

De Fransche kostschool voor jonge heeren in Middelburg

Van oudsher is Nederland een handelsnatie. Al in de vijftiende en zestiende eeuw waren er scholen die jongelingen op de handel voorbereidden. Ze kregen niet alleen les in rekenen en boekhouden maar ook in Frans, de internationale handelstaal. De oudste Franse scholen waren beroepsscholen. Aan het einde van de zeventiende eeuw veranderden ze van karakter: het werden instituten voor algemeen voortgezet onderwijs. Deze scholen bevonden zich uitsluitend in steden en aanzienlijke gemeenten, waar welgestelde families woonden die een goede maatschappelijke opleiding voor hun kinderen van belang achtten en daarvoor wilden en ook konden beta-

len. Het schoolgeld was hoog: de Franse scholen waren standenscholen. Volgens Dekker¹ was Anthony de Bermeyray de eerste Franse schoolmeester in Middelburg. Hij kwam in 1560 uit Brugge naar Middelburg. Om de kosten van zijn verhuizing te dekken, betaalde de stadsregering hem drie Vlaamse ponden (ongeveer f 18,-), meer geld werd er niet aan hem besteed. Een ‘douceur’ was er niet bij, laat staan een traktement; het schooltje werd niet gesubsidieerd. Hoe lang hij is gebleven is niet bekend, althans, Dekker noemt geen opvolger. Misschien hebben enkele Franse refugiés het gat in de markt ontdekt en de gewenste lessen gegeven,